

Володимир Трофимович

УКРАЇНСЬКИЙ І ПОЛЬСЬКИЙ ЧИННИКИ В ПОЛІТИЦІ АВСТРО-УГОРЩИНИ У 1914 РОЦІ

У статті показано місце українських і польських земель у стратегічних планах ворогуючих блоків. Простежено ставлення урядових кіл Австро-Угорщини напередодні та протягом першого року Великої війни до українського і польського питань. Проаналізовано теоретичні розробки австрійського політикуму щодо розв'язання останніх і доведена ілюзорність їх практичної реалізації. Виокремлена проблема Галичини та москвофільства у тогочасних українсько-польських відносинах.

Ключові слова: *Перша світова війна, Австро-Угорщина, Німеччина, Росія, Східна Галичина, українське і польське питання, москвофільство, автономія.*

У 2014 році народи усіх континентів відзначили дві драматичні дати – 100-ліття початку Першої та 75-ліття початку Другої світових воєн. Дві всепланетні, жорстокі, цивілізаційні катастрофи, які кардинально вплинули на хід історії людства та докорінно змінили карту світу. Деякі дослідники об'єднують ці дві події і говорять про 30-річну війну 1914 – 1945 рр., якій немає рівних за масштабами людських втрат, тяжких руйнацій в економіці, суспільному устрої, культурі, моралі, свідомості [16, с. 56]. На думку С. Віднянського, усі нещастя ХХ ст., яке принесло людству тяжкі випробування, розпочалися саме з Першої світової війни – найважливішої події століття, що відкрила нову епоху в історії цивілізації [16, с. 56]. Існує поширений вислів: «ХХ-е століття для Європи розпочалось у 1914 р.», а Генріх Ман назвав цю війну «матір'ю катастроф століття» [21, с. 15]. У її вир було втягнуто 38 держав світу (34 – на боці Антант) з 59-ти з населенням 1,5 млрд людей. До діючої армії було мобілізовано 75,5 млн осіб, 10 млн з яких загинуло, 20 млн отримали поранення. Величезними були втрати мирного населення [4, с. 15]. «Цілий світ, уся земна куля, – писав Володимир Винниченко, – була перенасичена ненавистю, брехнями, стражданнями, одчаєм, обкурена димом гармат, крові, проклять і божевільного вогню братоубийства» [3, с. 22].

Згуртовуючи людей перед загальною небезпекою, війна, разом з тим, оголила внутрішні конфлікти та напругу, які нуртували в кожній з воюючих країн і насамперед у багатонаціональних Росії й Австро-Угорщині. Як відомо, українські етнічні землі, починаючи з розподілів Речі Посполитої аж до початку світового конфлікту, були захоплені цими двома великими імперіями. Теренами, які межували з польськими, були Східна Галичина у складі Австро-Угорщини і Холмщина та Підляшшя – у складі Росії. Саме вони стали територіями, через які під час війни виникло найбільше суперечок і де набрали ворожої кульмінації польсько-українські стосунки.

Австро-Угорщина і Росія по-різному ставилися до проблем українців і поляків на їх пограниччі. Перша діяла тут активніше, демонструючи на певних етапах війни схильність до позитивного, компромісного вирішення українських і польських проблем у контексті забезпечення собі симпатій обидвох сторін. Друга ж, пообіцявши спочатку деякі поступки полякам, фактично вела воєнні дії з метою цілковитого і остаточного знищення українства.

До того ж, не маючи у розглядуваний період своєї державності, українські території займали особливе місце у тогочасних задумах ворожих блоків, що перетворювало Україну не лише на один із найважливіших плацдармів воєнного протистояння, а й у вагомий регіон у перекроюваній війною Європі [18, с. 224; 19, с. 24]. Як зазначено у колективній праці «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна», що побачила світ напередодні столітнього ювілею, «об'єктивно «українське питання» й, відповідно, роль незалежної української державності у структуруванні центрально-східноєвропейського державно-політичного простору знайшли певне відображення у стратегічних планах Центральних держав (Німеччини й, меншою мірою, Австро-Угорщини) напередодні та під час Першої світової війни. Україну вони розцінювали як важливий чинник послаблення, а то й розвалу Російської імперії» [1, с. 108].

Разом з тим, як стверджують знані дослідники війни, ця подія усе ще залишається для нас «непояснювальною і загадковою» з точки зору походження, масштабів і деструктивних наслідків [17, с. 3]. Певною мірою це стосується і представленої теми. Хоча часова дистанція в 100 років, а також величезний корпус документальних джерел, солідний науковий доробок вітчизняних істориків, написаний із різних методологічних позицій та з більшою чи меншою науковою вартістю і новизною (детальніше про це див.: [1, с.18-60]), насамперед І. Патера, С. Попика, Р. Романюка, О. Реєнта, У. Клим'юка, О. Морушка, І. Теодоровича, а також польських – В. Сулейя, Д. Шимчака, Т. Пічковського, Я. Паєвського, Я. Левандовського, Л. Гросфельда та інших дозволяє на більш високому рівні об'єктивності розглянути українсько-польську проблематику в політиці Дунайської монархії у перший військовий рік.

Метою статті є розкриття місця і ролі українського і польського чинників у політиці офіційного Відня у перший рік світової війни.

Спочатку подамо кілька зауваг, що стосуються українського та польського питань у тогочасній європейській політиці.

Правлячі режими країн, що входили до двох ворожих блоків, розпочинаючи війну, враховували, що Україна розташована в самому центрі Європейського континенту і вже цим може безпосередньо впливати на розв'язання важливих політичних та економічних проблем. Така геополітична перевага недержавних українських земель робила їх надзвичайно привабливими й незахищеними для зазіхань воюючих держав [4, с. 15].

З іншого боку, від позитивного розв'язання українського питання залежало не лише майбутнє українців, а й Російської та Австро-Угорської імперій. «Україна – це постійне прокляття, яке самі над собою проголосили її гнобителі, – підкреслював знаний чеський публіцист Карел Гавлічек. – Так їм мститися пригноблена Україна ... Доки не буде виправлена кривда, завдана українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій» [цит. за: 4, с. 15].

Водночас збройне протистояння цих імперій сколихнуло національні почування проживаючих тут українців, примусило їх боротися не лише за власне виживання як окремого етносу, а й виразно заявити про свої політичні вимоги щодо створення української соборної держави [18, с. 225]. «Тому поставили ми головне домагання: визволення великої (Наддніпрянської) України з російського (царського) ярма, – писав Кость Левицький, – причому розважували, що коли велика Україна стане самостійною, то й галицька земля до неї незабаром прилучиться» [7, с. 10-11].

Варто також наголосити, що напередодні та на порозі війни, як зауважив Р. Романюк, геополітичні міркування європейських політиків, дипломатів, журналістів, вчених зводилися до необхідності побудови саме самостійної України в рівноправному союзі з Центральноєвропейськими країнами, проте у питанні про українську державну територію ясності не було. З одного боку, пропонувалося створити Українську державу на більшій частині українських етнічних земель, а з другого – лише на землях до Дніпра. Як правило, до таких розрахунків не входила Східна Галичина, а обидві можливості узалежнювалися від результатів війни, хоча з геополітичних міркувань найбільш прийнятним був саме перший варіант [14, с. 68].

Готуючись до війни з Австро-Угорщиною, царизм насамперед будував плани по захопленню Галичини з метою остаточної ліквідації цього «П'ємонту» українського руху, центру національного відродження. Так, проаналізувавши політику офіційного Петербурга після окупації російськими військами Галичини, автор статті «Росія й українське питання», надрукованій 25 жовтня 1914 р. в австрійській газеті «Silesia», прийшов до висновку, що це було зроблено, аби «... назавжди вибити з голів українців національну свідомість та думку про національну незалежність». Того ж дня віденська щоденна газета «Neues Wiener Tagblatt» помістила статтю «Панславистична війна», в якій підкреслювалося: «Росіяни кинулися на нас двома третіми своєї величезної маси. Їхньою ціллю було здобути Галичину... Іншими словами, вони хотіли поширити своє панування або свій вплив так далеко, наскільки далеко мешкають українці, щоб знищити джерело української національної думки... Росія вела війну на Галицькій землі з метою придушення національної свободи двадцяти п'яти мільйонів власних підданих» [цит. за: 14, с. 75].

У цьому зв'язку варто нагадати, що, своєю чергою, провідники української національної ідеї в підавстрійській частині українських земель пов'язували своє майбутнє з участю у війні на боці монархії. Зокрема, створена на початку серпня Головна Українська Рада у своєму «Маніфесті» закликала українців «стати однодушно проти царської імперії при тій державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку... Побіда Австро-Угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більше буде поразка Росії, тим швидше виб'є година визволення України» [20, с. 212].

Щодо польського питання, то воно, як підмітили Л. Зашкільняк і М. Крикун, не відіграло стратегічної ролі в планах жодної зі сторін, але з ним повинні були рахуватися очільники держав, що мали у своєму складі польські землі. Імператор Австро-Угорщини Франц Йосип був не проти додати до неї польську корону, приєднавши Королівство Польське, яке входило тоді до складу Росії. У Німеччині планували лише дещо скорегувати східний кордон, не прагнучи збільшувати кількість поляків у її складі. Російська правляча еліта не займала одностайної позиції: одна її частина бажала приєднання до імперії земель із слов'янським населенням (Познанщина, Галичина, Буковина) і, тим самим, послаблення Центральних держав; інша вважала небезпечним посилення польського елемента Росії. Західні союзники останньої – Франція та Англія – трактували польське питання як внутрішню справу Петербурга. Річ Посполита та її доля не були в центрі уваги обох блоків, але війна точилася на землях, населених поляками, і воюючі сторони змушені були визначатися зі своїм ставленням до них. Поляки, як і українці, опинилися по обидва боки фронту і повинні були вбивати один одного. У 1914 р. у трьох арміях (російській, австро-угорській, німецькій) налічувалося 1,5 млн. поляків [5, с. 432].

До початку ХХ ст. на польських землях (у складі Німеччини, Австро-Угорщини і Росії) сформувалися нові політичні течії: соціалістична, національно-демократична, селянська та ін. Попри різноманітні програмні настанови, усіх їх об'єднувала спільна мета – здобуття Польщею незалежності, що у міжнародно-політичному житті стало називатися «польським питанням» [9, с. 117]. Так, проаналізувавши суспільно-політичну ситуацію в Королівстві Польському, співробітник міністерства закордонних справ Австро-Угорщини барон Л. Андріан зробив наступний висновок ще на початку 1913 р.: «Поляки всіх партій, поза своїми особистими інтересами, дбають виключно про інтереси польського народу. А довкола різних поглядів, про те, що є для поляків корисним» [22, с. 597]. Особливої гостроти ситуація набрала тут у роки світового конфлікту. «Одним з непередбачуваних наслідків війни, що дав про себе знати уже в її ході, – зазначається у фундаментальному виданні «Польща у ХХ столітті», стало перетворення польського питання з внутрішньої проблеми володіючих польськими землями імперій у відкрите міжнародне питання, в розв'язанні якого одержали право брати участь також країни Антанти і США» [11, с. 79].

Розкриваючи суть українського національного питання в австрійській частині двоєдиної монархії, С. Попик підкреслив, що це був складний, взаємопов'язаний комплекс українських національних вимог і політичних, соціально-економічних заходів віденського уряду, спрямованих на розв'язання існуючих надзвичайно гострих питань, пов'язаних із поліпшенням культурно-освітнього та політико-правового становища українського населення в Галичині. На його думку, від початку світової війни українське питання тут значно розширилося за своїм змістом, набуло особливої гостроти, а австрійський уряд доклав чи не найбільше зусиль для його розв'язання. Саме в екстремальних умовах військового протистояння, максимальної внутрішньополітичної напруги чітко проявилися основні напрямки української політики Габсбургів, її особливості та відверто суперечливий характер [12, с. 6]. «Особливість українського питання в Австро-Угорщині полягала в тому, що його розв'язання залежало від двох, незалежних один від одного, урядів – австрійського та угорського. Але якщо в Австрії українська національна проблема існувала не в контексті українсько-німецького протистояння, а в світлі польсько-українських протиріч у Галичині та румуно-українських конфліктів на Буковині, то в Угорщині українські національні вимоги були спрямовані проти «мадьяризації» та самочинства державної адміністрації. Така ворожість українського та угорського світів породила упереджений підхід офіційного Будапешта до українців і українського національного руху, що проявлялося у відвертому небажанні урядових кіл розв'язувати проблеми закарпатських «русинів»» [12, с. 5].

Оскільки Відень відігравав провідну роль у справі пошуку варіантів розв'язання українського і польського питань, то неможливо без уважного розгляду його позиції підійти до об'єктивної оцінки загального стану речей у цих справах і конкретної ситуації на окремих часових відтинках.

Маючи на меті здобути перемогу над Росією, австрійські зовнішньополітичне і військово-владомства визначили, що цього можна досягти шляхом значного послаблення противника через внутрішні катаклізми в його країні. Для реалізації такого задуму міністерство закордонних справ відрядило у перші ж дні війни до Львова консула Емануїла Урбаса з чітким завданням нав'язати контакти з тими українськими організаціями і діячами, діяльність яких спрямована на відокремлення України від Росії. Водночас українська проблема взагалі стала предметом тактичних і стратегічних досліджень австрійців. Складність розробки комплексного підходу офіційного Відня до української проблеми полягала в тому, що визволення України з-під панування Росії і утворення окремої держави, а це для нього було б найбільш бажаним з геополітичних міркувань,

поставило б одразу питання про майбутню долю українців у самій Австро-Угорській імперії. Мабуть, саме тому барон Л. Андріан, майбутній цивільний адміністратор Галичини, наголосив у своєму рефераті від 2 серпня 1914 р. на важливості української проблеми у Східній Галичині для зовнішньої політики Австрії, зазначив, що український народ серед усіх народів імперії за своїм значенням посідає перше місце не лише для підходів у політиці, але, навіть більше, для долі всієї монархії. «Від ставлення до нього, як ні від чого іншого, ... залежатиме значною мірою перебіг майбутньої історії Австро-Угорщини», – вважав він [19, с. 24; 23, с. 2].

У своїх теоретичних розробках австрійці, зрештою, не дуже турбувалися про можливість виникнення відцентрових течій у Східній Галичині. Адже, міркували вони, нація, яка переможе у війні й створить відповідно до своїх планів українську державу, очевидно, зможе диктувати і свої правила гри. А оскільки незалежна держава була найвищою метою усіх українців, то, на думку Л. Андріана, необхідно було вжити «енергійних заходів», аби у Східній Галичині «прискорити кінцеву, але ще досі не здійснену перемогу українофільства над московськими пережитками» [19, с. 25; 23, с. 2]. Це забезпечило б ефективнішу співпрацю українців з австрійцями і, крім того, значно підірвало б позиції Росії серед її прихильників – москвофілів у цьому краї.

На відміну від Л. Андріана, згаданий вже консул Е. Урбас був переконаний, що австрійцям симпатії українців все одно забезпечені, оскільки другі мали чого сподіватися виключно від перших, «на відміну від можливості цілковитої русифікації, якої вони можуть очікувати з Петербургу» [23, с. 6].

Для здобуття українських симпатій Габсбургами до війни не було зроблено практично нічого. Це сприяло поширенню москвофільських настроїв серед українців Галичини. Можливо, саме тому під час відступу австрійських військ з останньої під натиском російської армії частина населення, переважно москвофільської орієнтації, співпрацювала з новими окупантами. Представник австрійського МЗС при штабі Верховного командування В. Гізь скаржився до міністерства на початку вересня 1914 року: «Русинське населення, а передовсім духовенство, займає ворожі позиції щодо наших військ і діє в погодженні з російськими частинами» [23, с. 18]. З цього факту він зробив такий висновок: «Мені здається, що українофільство, яке не має жодної підтримки в народі і яке виявилось у кінцевому підсумку лише теоретичною конструкцією деяких політиків, вичерпало себе як інструмент, що може бути використаний в найближчому майбутньому і слугувати великим політичним цілям та реалізації наших завдань» [23, с. 19].

Своєрідність такого погляду полягала в тому, що до його виникнення з часу постановки Л. Андріаном (в чисто теоретичному сенсі) проблеми необхідності енергійної підтримки українофільства у Східній Галичині, що, очевидно, віддзеркалювало позицію МЗС, пройшов рівно місяць. Створюється враження, що в надрах зовнішньополітичного відомства не існувало єдиного підходу до даної проблеми, якщо дипломати такого високого рангу, як Л. Андріан, Е. Урбас і В. Гізь займали протилежні позиції. Діапазон останніх хитався від потреби «енергійних заходів» на підтримку українофілів у Східній Галичині, через нехтування таких заходів, оскільки українці, мовляв, і так з Австрією, аж до заперечення підтримки українофільства і твердження, що воно як рух «вичерпало себе». Реальні події показали, що кожна з вищезгаданих позицій мала під собою певні підстави. Дійсно, українці, хоч і не мали за що «любити» Габсбурзьку монархію, в одних історичних ситуаціях виступали на її боці, в інших – проти. Така неоднозначна позиція зумовлювалась лукавістю віденської політики, нехтуванням нею української проблематики. Адже більш ніж вікову державність Австро-Угорщини на теренах Галичини аж ніяк не назвеш прихильною до українства, скоріше, навпаки – його поборюванням. А коли у воєнні роки виникла потреба на когось опертися, і монархія, нарешті, «звернула увагу» на галицьких українців, багатьом це видалось незрозумілим. Неоднозначно, як бачимо, сприйняли проблему і австрійські політики, звідкіля й такий дисонанс у їхніх теоретизуваннях [19, с. 25].

Не менші «успіхи» переслідували монархію і в багатолітній цілеспрямованій політиці сприяння полякам. Її наслідки були загадковими навіть для консула Е. Урбаса. На його думку, цілком неймовірним було те, що на початку війни поляки дали відповідні обіцянки лояльності «не Відню і Берліну, а Відню і Петербургу водночас... За таких умов зброя, яку ми постачаємо полякам, може бути розряджена в нас... Така небезпека чатує на нас з боку ендеків навіть на випадок нашої перемоги» [23, с. 6].

Здавалося б, від народу, «обсипаного» австрійською милістю, можна було б сподіватися кращого. Мабуть, саме тому у доповіді Верховного командування австрійської армії імператорові про корені москвофільства у Східній Галичині від 14 жовтня 1914 року панує вже майже безпристрасна об'єктивність: «Від часу прилучення Галичини і Буковини до монархії і до сьогодення польський елемент користав з майже необмеженої влади над усіма іншими народностями,

що населяли ці землі... Усі домагання пробудженого в пізніші часи русинського націоналізму супроти такого засилля поляків залишилися повністю незреалізованими,... зродивши у великій частини русинського населення переконання про недоцільність подальшої боротьби. Це, в свою чергу, зробило цих людей відкритими до оманливої російської агітації, яка поширювала в народі віру, що він, будучи спорідненим за расою, мовою та релігією з Росією, піддаватиметься й надалі протиправним утискам з боку поляків та цісарсько-королівського уряду» [23, s.22].

Щодо подальших утисків українців у монархії, то, очевидно, в цілому «оманлива російська агітація» таки мала рацію. (Тут зовсім не торкаємося питання, якими вони були б для «австрійських» українців на випадок їх «визволення» Росією). Констатувавши лише наявність негативного досвіду щодо українців, Відень аж ніяк не вважав хибною свою політику, яка спричинилася до такого стану речей. Такий висновок можна зробити із наведеного у вже згадуваній доповіді Верховного командування «обґрунтування» причин засилля поляків на керівних посадах у Східній Галичині. Виявляється, нікого кращого, крім них, на роль урядовців австрійці все одно не змогли б знайти, оскільки лише польський народ «мав давню культуру, впливову верхівку і велике землеволодіння, і через це лише він брався до уваги при обсадженні керівних постів усіх категорій» [23, s.57]. Отож, Східну Галичину було віддано під гегемонію поляків, яка фактично «використовувалася виключно з метою колонізації» [23, s.57]. Причому, як зазначав Л. Андріан, у цьому «необмеженому пануванні над більшістю населення краю» поляки вбачали «історичне право» [23, s.57].

Наслідком пропольської політики Відня, на думку Степана Рудницького, було москвофільство серед українського населення Австрії. «Воно, щоправда, досить швидко занепало наслідком зросту української національної ідеї, однак поляки не дали йому загинути цілком» [15, с.69]. Підтвердження цього знаходимо і в австрійських документах, зокрема, у вже згадуваному звіті Верховного командування кайзеру від 14 жовтня 1914 р., де читаємо: «Польські партії відкрито або таємно підтримували підривну роботу москвофілів, будучи переконаними, що існування поміркованої москвофільської течії буде менш небезпечним для їхнього панівного становища, ніж свідомий своєї сили і лояльний до австрійської монархії русинський народ» [23, s.23]. Як би там не було – свідомо чи не збагнувши суті, – австрійці сприяли створенню умов, що гальмували зростання національної свідомості українського населення Східної Галичини. Тим самим вони послабляли український незалежницький рух і зміцнювали позиції поляків, які на теренах імперії увійшли в Першу світову війну з кращими шансами на здобуття державної незалежності, ніж українці. В кінцевому результаті поляки їх і зреалізували.

Москвофільство, поширюване серед українського населення Австро-Угорщини, стало для поляків у їх подвійній грі з центральною владою тим засобом, за допомогою якого вони дістали змогу ефективно боротися з українцями і представляти їх перед урядом як «москвофілів», а, значить, і вимагати від нього для себе ще більше пільг. Особливо «вигідно» москвофільська карта стала розігруватися поляками з початком світового конфлікту. В результаті, як вказував С. Рудницький, «на нещасне українське селянство було спроваджено страшні репресії» [15, с.69].

У початковий період війни, разом з появою численних потоків біженців з Галичини та Буковини, перед австрійською владою постала серйозна проблема – так зване «питання української зради». Відень був у курсі того, що українське суспільство неоднорідне, а судові процеси 1914 р. у Львові, Мармораш-Сігеті та Чернівцях розкрили справжні масштаби москвофільства. Тому, аби попередити зраду в тилу своїх військ, галицьке намісництво 8 серпня видало розпорядження про «превентивний арешт політично-підозрілих москвофілів» і направлення їх до львівської в'язниці. Причому недовіра до українців тоді була настільки сильною, що армійський генерал Кусманек у своєму рапорті до Відня навіть написав: «Якщо в Перемишлі залишиться бодай один українець, то я не несу відповідальності за фортецю» [12, с. 85].

В умовах хаосу та розгубленості, викликаних першими військовими поразками, помилки при арештах були звичайним явищем. Не дивно, що серед затриманих москвофілів опинилося чимала кількість австрофільськи налаштованих українців [12, с.85]. Намагаючись якось виправити становище, міністр закордонних справ Л. Берхтольд у телеграмі від 26 серпня 1914 р. на ім'я представника зовнішньополітичного відомства при Верховному командуванні барона В. Гізля повідомляв: «Нам відомо, що польські урядові структури в Галичині, дискредитуючи перед центральними органами влади та військовим командуванням українських політичних лідерів, проводять серед них арешти, ототожнюють з росіянами, переслідуючи при цьому партійно-політичну мету... Потрібно чітко розрізняти в українському таборі українофільські та москвофільські елементи і всіляко зміцнювати серед перших симпатії до Австрії» [цит. за: 12, с.86].

Незважаючи на постійні протести та клопотання, число українців у таборах для інтернованих до кінця жовтня 1914 р. постійно зростало. На початку листопада лише у Талергофі знаходилося 5700 українців, а таких «Талергофів у Австрії, – згадував К. Левицький, – було в запліллях не мало і ще страшніших» [7, с. 75]. Масовий терор проти українців здійснювали австро-угорські війська, які без суду і слідства розправлялися з цивільним населенням тільки тому, що воно їм чимось не сподобалося. Лише в Галичині було розстріляно та повішено 36 тис. українських цивільних людей, у тому числі стариків і жінок; стільки ж українських в'язнів загинуло в австрійських концтаборах [8, с. 58; 12, с. 88-90].

Оскільки австрійці добре знали на «тонкошах» і «корінні» москвофільського руху, що, зрештою, впливає з уже наведених документів, то здійснення ними масових репресій над свідомим українським населенням – явище, щонайменше, незрозуміле. Навіть з огляду на ту далеко не останню роль, яку відігравали в цьому процесі поляки. Ймовірно, пояснення такого стану речей криється в припущенні Відня, що «свідомий своєї сили», навіть якщо й лояльний до монархії, русинський народ був небезпечним не лише для поляків, але й для австрійців.

Що ж стосується українських земель за межами Габсбурзької монархії, то тут існування «свідомого своєї сили» українського народу не лише віталось, а й енергійно підтримувалося. Планувалося навіть створити «Велику Україну» аж до Дону «з допомогою австрійської зброї». Так, 6 серпня 1914 р. консул Е. Урбас писав зі Львова прем'єр-міністру О. Гойосу, що, незважаючи на те, як буде розв'язане польське питання у тій переможній війні, московська влада лише буде відштовхнута, але не підірвуться її основи. З його точки зору, Австро-Угорщина повинна у цій війні мати одну мету. Вона мусить назавжди знищити російську владу, створити вільну Україну до Дону, збудити давні національні почуття у справжньому католицькому дусі Брестської унії: «Такий план – Україна аж до Дону, – писав Е. Урбас, – може здаватися у Відні фантастичним, однак про це тут можна говорити з окремими людьми, як про цілком реальну річ. Все, що я тут побачив у воєнному виступі (йдеться про набір до Легіону Українських Січових Стрільців – В.Т.), надає великої впевненості» [10, с. 114; 23, с. 6–7].

Теоретизування щодо можливих стосунків майбутньої держави з Австро-Угорщиною знаходимо у вищенаведеному листі Л. Урбаса до О. Гойоса від 6 серпня: «Така Україна політично була б лише незначним чином консолідована з Австрією, але мілітарно й економічно вона повинна була б бути щонайтісніше зв'язаною з нею, аби уникнути небезпеки впасти жертвою русифікації в майбутньому». При цьому Відень, на думку консула, також мав би певні політичні вигоди, оскільки «Росія, відділена від Австрії ще й Румунією, більше не становила б для неї загрози, а шлях на Константинополь для австрійців було б відкрито» [23, с. 7]. Голова уряду, погоджуючись з думкою дипломата, зазначив: «Якщо здолаємо Росію, то створенню української держави сприятимемо з усіх сил, але така держава повинна бути незалежною і не нами керованою. Ми не перенесли б прилучення ще тридцяти мільйонів українців до монархії» [23, с. 8].

Слід зазначити, що Східна Галичина не розглядалася австрійцями як складова частина майбутньої української держави. Під питанням опинилась і доля інших окраїнних українських етнічних земель – Холмщини і Підляшшя, які могли бути віддані полякам, аби зацікавити останніх у так званому «австро-польському рішенні, що передбачало приєднання до монархії відірваних від Росії польських земель» [24, с. 172]. Міркування зводилися до того, що, здобувши «російську» Польщу, Австрія перейняла б значну частину німецько-російського кордону. Таким чином, лінія її зіткнення з Росією збільшилася б, а німецька, навпаки, – зменшилася б. Проте така перспектива не задовольняла віденських політиків. 28 серпня 1914 року консул Л. Урбас у листі до прем'єра О. Гойоса зазначив: «У наших інтересах є запобігти можливому збільшенню нашого і без того довгого кордону з Росією... Як це можна буде зреалізувати, залежить, звичайно, від перебігу війни», проте однією з можливостей уникнути загрозливого російського сусідства «було б створення незалежної України», яка б «своєю північною частиною лежала між нами і Росією» [23, с. 11].

Політична еліта Дунайської монархії усвідомлювала, що від позиції тутешніх українців залежить східна політика держави та й, значною мірою, майбутнє останньої. Тому вона здійснювала спроби відшукати хоч якийсь варіант утворення української автономії, оскільки саме до цієї проблеми зводились українські національні вимоги, а разом з цим і основний зміст українського питання в імперії. У кінці серпня 1914 р. барон Л. Андріан представив новий варіант українського коронного краю. З нього випливало, що місцеві українці, як і поляки, одержували право скликати свій національний сейм і створювати земельні комісії, які б опікувалися національною культурою і шкільництвом. Правда, виникали труднощі, пов'язані з визначенням столиці для

української автономії, оскільки великих міст із більшістю українського населення в Східній Галичині, практично, не існувало, а Львів був «відверто польським містом». Тому в якості можливого варіанту української столиці Л. Андриан пропонував Чернівці та Тернопіль [12, с.100-101]. Проте наприкінці 1914 р., як зазначив С. Попик, «в урядових структурах остаточно зрозуміли, що майбутнє української автономії залежить, у першу чергу, від способу розв'язання польської головоломки. Як вирішити питання з майбутнім устроєм польських земель, у Відні ще не знали, але претензії Німеччини на польську спадщину разом з амбіціями угорських політиків відклали його розв'язання «у довгий ящик». (У Будапешті заперечували проти перетворення Австро-Угорщини в ймовірну австро-угорсько-польську державу)» [12, с.104].

Стосовно польського питання, то його постановка у політиці офіційного Відня та у його відносинах з Берліном, на думку І. Клим'юка, займала одне з головних місць, під яким розуміли приєднання більшої частини Королівства Польського до Австро-Угорщини. Польські землі у складі останньої розглядалися і самими поляками як своєрідний П'ємонт, що мав допомогти у майбутньому відновити власну державу, з чим пов'язувалося існування проавстрійської орієнтації серед польських політичних кіл [6, с.106]. Хоча, як підмітив Т. Пічковський, «ключ до розв'язання австро-польського питання, якого прагнули галицькі політики, лежав не у Відні, а в Берліні» [25, с.26].

Водночас, польська справа могла зашкодити австро-німецькому союзу, оскільки тоді мова йшла про новий геополітичний поділ Центрально-Східної Європи. Монархія Габсбургів побоювалася втратити Галичину на випадок, якщо б не змогла об'єднати її з Королівством Польським [6, с.196].

На початку серпня 1914 р. головнокомандувачі німецької та австрійської армій закликали поляків до участі у війні проти Росії, не обіцяючи взаємних конкретних дій у польському питанні. Спроби колишнього намісника Галичини М. Бобжинського схилити імператора Франца Йосипа до виступу з маніфестом, який би обіцяв полякам об'єднання їхніх земель і перетворення монархії на триалістичну Австро-Угорщино-Польщу, не увінчалися успіхом з огляду на запеклу опозицію з боку німців та угорців [5, с.432-433].

Офіційне бачення вирішення польської проблеми ґрунтовно виклав згадуваний уже Л. Андриан у великому меморандумі. Не заперечуючи думку поляків про те, що поділ Королівства Польського між Берліном та Віднем був би «найбільшим ударом» для їхньої нації, він, однак, виходячи з інтересів Габсбурзької монархії, вважав, що такий поділ вигідний для неї. По-перше, тому що вона не спроможна асимілювати народ з яскраво вираженими національними рисами, давньою культурою та історичними традиціями. По-друге, поділ королівства, жорстока германізаторська політика протестантської Пруссії на захоплених нею теренах пробудить у поляків симпатії до «ліберальної Австрії, що завдасть остаточного удару по ідеї незалежності Польщі». Такі плани вирішення польської справи з допомогою Берліну були на озброєнні віденських політиків до кінця 1914 р. [6, с.197].

Як бачимо, у тісно пов'язаних між собою австрійських планах передбачалась реалізація двох грандіозних проєктів: «австро-польського рішення», з одного боку, і створення незалежного державного організму – України, з другого. З геополітичної точки зору цей план не мав би хиб, якби не те, що незалежну українську державу передбачалося створити лише з частини українських земель, відірваних від Росії. Іншу ж, щоправда, меншу їх частину, віддавалося в жертву ідеї «австро-польського рішення». Окрім цього, «не визволеними» ще б залишилися й українці Східної Галичини та Буковини. Не виникає жодних сумнівів, що як українці на цих землях, так, зрештою, і повстала (з допомогою чи без допомоги «австрійської зброї») Україна прагнули б до об'єднання в одній українській державі усіх своїх етнічних земель. Навіть, якщо б це було справою віддаленої перспективи. Таким чином, прагнучи уберегти себе від можливості конфлікту з Росією у майбутньому, Австрія, водночас, заклала основи під подальший, якщо й не конфлікт, то, щонайменше, значне зростання напруги між нею та зміцненою Україною. До того ж, через привласнення українських територій до протистояння втягувалася ще й третя сторона – поляки. Зрештою, і без австрійського «задобрення» останніх українськими землями – за умови створення незалежної України на усіх теренах колишньої Російської імперії, заселених українцями, рівень антагонізму посталої таким чином України та Австро-Угорщини не був би меншим. Адже у складі останньої все одно залишилася б Східна Галичина, Буковина та інші українські землі [19, с. 28].

Із наведеного вище матеріалу випливає, що досягнення спокою у східноєвропейському регіоні слід було шукати не у «відкушуванні шматків від українського тіла», а у створенні української

держави на всіх українських етнічних землях. Така держава могла б бути і гарантом тривалого спокою у регіоні. Та про перспективу створення саме такої держави австрійські можновладці і думати не хотіли, бо це автоматично ставило б питання про добровільну відмову від української частини їх «клаптикової» імперії. Саме тому їхні політичні теоретизування на тему створення української держави зводилися до концепції, скроєної за наступною міркою: «так», але тільки за рахунок територій, які входять до складу інших держав.

Варто проаналізувати погляд на дану проблему консула Л. Урбаса. Він вважав, що «цілковито незалежна Україна, без протекторату якоїсь неросійської сили, не втрималася б супроти Росії, або виявила б тенденції до створення радикально-соціалістичної республіки, сусідство якої для Австро-Угорщини не було б приємним». Створена «згідно з майбутнім мирним договором автономна Україна під російським протекторатом була б лише фікцією, оскільки, незважаючи ні на що, зазнавала б русифікації і надалі». Не виключеною була і можливість того, що Росія через бажання приєднати Україну до себе знову могла розв'язати нову війну. Тому, на думку Л. Урбаса, було лише три можливості втримати Україну «на плаву»: встановити над нею або німецький протекторат, або спільний австро-німецький, або створити персональну унію України з Румунією. Україна під німецьким протекторатом мала б перевагу у тому, що збільшилася б лінія стикання Німеччини з Росією, а, отже, і німецько-російське протистояння існувало б у більшому обсязі. Соціалістичні тенденції українців попали б під сильний мілітарний тиск. Німецька торгівля здобула б широку і вигідну дорогу через Чорне море до Азії, завдяки чому Австро-Угорщина мала б свободу дій на Балканах. Окрім того, німецький протекторат був би в Україні дуже популярним, оскільки серед українців Німеччина користується великою любов'ю через свою «польську політику».

Згідно міркувань Л. Урбаса, «можна було б припустити і можливість утворення персональної унії України з Румунією. Така унія припинила б румунську експансію на схід, яка руйнує суто національний характер румунського державного організму, і забезпечила б тривале існування Румунії як протизваги Росії». Водночас спільний протекторат Відня та Берліна над Україною був би найменш бажаним. І його, як вважав дипломат, можна було б взяти до уваги лише у крайньому випадку. А саме «як варіант створення Австро-Угорщиною в Україні органів управління, а Німеччиною – військових сил» [23, s. 14-15].

Однак, міркування Л. Урбаса базувалися на переможному для його країни результаті війни. Та вже від самого її початку Австро-Угорщині довелося перебувати в обороні. Отож, про якусь практичну реалізацію австрійських задумів щодо України не могло бути жодної мови. Незважаючи на це, українське питання не втрачало політичної ваги у віденському істеблішменті навіть у цей період. Габсбурзька монархія активно підтримувала «усі ожилі українські самостійницькі стремління, а, особливо, цілеспрямовану діяльність Союзу Визволення України», про що дізнаємося з ноти австрійського МЗС до послів Австро-Угорщини у Константинополі і Берліні (К. Паллавічіні і Г. Гогенлоє) від 20 листопада 1914 року. Далі в цій ноті читаємо: «Головною нашою метою у цій війні є глибоке послаблення Росії, а тому на випадок перемоги ми розпочали б створення незалежної від Росії Української держави. На наш погляд, існування такої держави завдало б значної шкоди пануванню Росії на Чорному морі, ба, навіть цілковито знищило б його» [23, s. 168].

У кінці червня – на початку липня 1915 року настав перелом на фронті. Австрійська армія стала стрімко просуватися на північний схід, а питання створення української держави мало б, врешті, перейти із суто теоретичної його постановки у площину практичної реалізації.

Як бачимо, українсько-польська проблематика займала важливе місце в політиці Австро-Угорщини у початковий період Першої світової війни. Неспроможність розв'язати українську справу в повному обсязі, як і національне питання в цілому, послужила однією з причин насуваючого краху «клаптикової» монархії Габсбургів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. – К. : Кліо, 2013. – 784 с.
2. Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В. Волковинський // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 38 – 56.
3. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К. : Відень, 1920. – Ч. 1. – 348 с.
4. Гусєв В. Україна в Першій світовій війні: між Сциллою і Харибдою / В. Гусєв // Дзеркало тижня. – 2014. – № 26. – 19 липня. – С. 1; 15.
5. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
6. Клим'юк У. Польське питання в політиці Австро-Угорщини та Німеччини на початку Першої сві-

- тової війни / У. Клим'юк // Наукові праці Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 196 – 200.
7. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів / К. Левицький. – Львів: накладом власним, о.о. Василян у Жовкві, 1929. – Ч. 1. – 285 с.
8. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. / І. Нагаєвський. – К.: Укр. письменник, 1993. – 413 с.
9. Орлик І. Новейшая история Польши: по страницам фундаментальной книги «Польша в ХХ веке» / И. Орлик, И. Синицина // Новая и новейшая история. – 2013. – № 6. – С. 116 – 127.
10. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів, 2000. – 346 с.
11. Польша в ХХ веке. Очерки политической истории. – М.: Индрик, 2012. – 952 с.
12. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. – К.; Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с.
13. Реєнт О. Україна у Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні аспекти / О. Реєнт // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16. – С. 252 – 264.
14. Романюк Р. Українська державність в європейській політичній думці початку ХХ ст. / Р. Романюк. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 214 с.
15. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Рудницький. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
16. Світові війни в історії та долі людства // Зовнішні справи. – 2014. – № 2. – С. 56 – 59.
17. Сергеев Е. Актуальные проблемы изучения Первой мировой войны / Е. Сергеев // Новая и новейшая история. – 2014. – № 2. – С. 3 – 15.
18. Ткаченко В. Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна. – К.: Кліо, 2013. – 784 с. / В. Ткаченко // Український історичний журнал. – 2014.- № 2. – С. 217- 231.
19. Трофимович В. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / В. Трофимович, Р. Романюк // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнародної наукової конференції 14 – 15 травня 1998 року. – К., 1998. – С. 24 – 30.
20. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Докум. і матер. – [Б. м.]: Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510 с.
21. Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914 – 1991) / Э. Хобсбаум. – М.: Независимая газета, 2004. – 632 с.
22. Galicijaska dzialalnosc wojskowa Pilsudskiego (1906-1914) / Dokumenty. – Warszawa: PWN, 1967. – 700 s.
23. Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914 – 1922: Deren Bedeutung und historische Hintergründe: In 4 Bd. – Philadelphia Horn: Druk und Verlag Ferdinand Berger Söhne OHG, 1966. – Bd. 1. – 450 s.
24. Höglinger F. Ministerpräsident Heinrich Graf Clam – Martinis. – Verlag Hermann Böhlhaus nacht. – Graz – Köln, 1968. – 169 s.
25. Piskowski T. Odbudowanie Polski 1914 – 1921. Historia i polityka / T. Piskowski. – London: Kerward road, 1969. – 342 s.

Стаття надійшла до редколегії 23.02.2015.

Владимир Трофимович

Украинский и польский факторы в политике Австро-Венгрии в 1914 году

В статтє показано место украинских и польских земель у стратегических планах враждебных блоков. Прослежено отношение правительственных кругов Австро-Венгрии накануне и на протяжении первого года Великой войны к украинскому и польскому вопросам. Проанализировано теоретические разработки австрийского политикума касательно решения последних и доказана иллюзорность их практической реализации. Выделена проблема Галиции и москвофильства у тогдашних украинско-польских отношениях.

Ключевые слова: Первая мировая война, Австро-Венгрия, Германия, Россия, Восточная Галиция, украинский и польский вопросы, москвофильство, автономия.

Volodymyr Trofymovych

The Ukrainian and Polish factors in Austro-Hungarian policy in 1914

The article deals with the place of Ukrainian and Polish lands in the strategic plans of the two opposing alliances. The author considers the attitude of Austro-Hungarian government officials to the Ukrainian and Polish questions before and during the first year of the Great War. It has been analyzed the theoretical sketches of Austrian politicians aimed to solve those questions and it has been proved the illusiveness of its practical implementation. The issues of Halychyna and Moscowphiles in Ukrainian-Polish bilateral relations of that time have also been described.

Key words: First World War, Austro-Hungary, Germany, Russia, East Halychyna, Ukrainian and Polish questions, autonomy, Moscowphiles.